

САМОДЕТЕРМІНАЦІЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ, ЯКІ ВИХОВУЮТЬСЯ В УМОВАХ НЕ ПОВНИХ СІМЕЙ

Федько В.В.

Протягом усього дитинства сім'я для дитини відіграє важливу роль у розвитку особистості. Дітям, які виховуються у неповних сім'ях, порівняно з дітьми цього ж віку з повних сімей притаманний підвищений рівень тривожності, емоційне відчуження від одного з батьків, який перебуває за межами сім'ї, нижчий рівень емоційного благополуччя у сім'ї, занижена особистісна самооцінка.

Успішність життєдіяльності людини взагалі та дитини зокрема, пов'язана із самодетермінацією у суспільстві. Поведінковим вираженням якої є самостійність діяльності зумовлена внутрішніми мотивами поведінки.

Самодетермінація дітей у не повних сім'ях ускладнена тим, що дитина у такій родині не має необхідного прикладу статево-рольової поведінки. Актуальною проблемою є дослідження впливу особливостей виховання у неповній сім'ї на її подальше життя, на формування її батьківської ідентичності, системи цінностей, налаштувань щодо побудови своєї сім'ї.

Ключові слова: молодші школярі, не повна сім'я, само детермінація.

На протязенні всего детства семья для ребенка играет важную роль в развитии личности. Детям, которые воспитываются в неполных семьях, по сравнению с детьми того же возраста из полных семей присущ повышенный уровень тревожности, эмоциональное отчуждение от одного из родителей, который находится за пределами семьи, низкий уровень эмоционального благополучия в семье, заниженная личностная самооценка.

Успешность жизнедеятельности человека вообще и ребенка в частности, связана с самодетерминации в обществе. Поведенческим выражением которой является самостоятельность деятельности обусловлена внутренними мотивами поведения.

Самодетерминация детей в не полных семьях осложнена тем, что ребенок в такой семье не имеет необходимого примера поло-ролевого поведения. Актуальной проблемой является исследование влияния особенностей воспитания в неполной семье на ее дальнейшую жизнь, на формирование ее родительской идентичности, системы ценностей, настроек по построению своей семьи.

Ключевые слова: младшие школьники, не полная семья, самодетерминация.

Throughout childhood family for the child plays an important role in the development of personality. Children who are raised in single-parent families, compared with children of the same age with complete families inherent high level of anxiety, emotional alienation from one parent who is

outside the family, the lower levels of emotional well-being in the family, low personal self-esteem.

The success of human life in general and children in particular, is related to the self in society. Behavioral expression of which is caused by the internal autonomy of motives.

Self children do not complete families is complicated by the fact that the child in such a family does not have an example of sex-role behavior. The actual problem is to study the impact of features of education in single-parent families in her later life, the formation of parental identity, values, options to build their family.

Keywords: *younger students do not complete the family, asdetermination.*

Актуальність обраної нами теми зумовлена тим, що самодетермінація взагалі є важливою складовою психологічного розвитку взагалі та розвитку молодших школярів зокрема. Питання самодетермінації молодших школярів, які виховуються в умовах не повних сімей з одного боку є досить специфічним, оскільки, такі діти можуть безпосередньо наслідувати приклад тільки одного з батьків, а з іншого, уявлення про статево-рольову самодетермінацію дітей в такій сім'ї є не просто не чіткими, а й мало дослідженими в психологічній літературі.

Мета статті: дослідження специфічних особливостей самодетермінації молодших школярів, які виховуються в умовах не повних сімей.

Об'єкт статті: самодетермінація молодших школярів.

Предмет статті: специфічні особливості самодетермінації молодших школярів, які виховуються в умовах не повних сімей.

Для реалізації мети статті нами поставлено наступні завдання:

1. Дослідження загальних психологічних особливостей дітей з не повних сімей;
2. Характеристика самодетермінації молодших школярів, які виховуються в умовах не повних сімей;
3. Узагальнення результатів дослідження статті та написання висновків.

Сьогоднішній соціально-психологічний розвиток українського суспільства зумовлює формування значної кількості не повних сімей. З огляду на те, що сім'я – основний осередок виховання та формування особистості дитини неможливо не враховувати її специфічні соціальні обставини. За даними Державної доповіді про становище сімей в Україні, частка неповних сімей становлять 24,8% від усіх інших сімей, переважна більшість яких є материнськими.

Психологи виділяють кілька джерел формування неповних сімей, основним з яких є розпад родини внаслідок розлучення чоловіка та дружини. Накопичена дослідниками соціально-психологічна інформація свідчить про те, що найпоширенішими причинами розлучень є алкоголізм, не поступливість, зрада одного з членів сімей, тощо.

Психологи наголошують, що у переважній більшості випадків ініціатором розлучення виступає жінка. Поряд з цим, ранні шлюби в порівнянні з іншими виявляються менш життєстійкими.

Поява частих розлучень зумовлюється соціальною й цивільною незрілістю чоловіка й жінки, їх безвідповідальним, легковажним ставленням до сім'ї, а також збільшенням числа вимушених шлюбів обумовлених вагітністю й народженням дитини.

Формуванню неповних сімей також сприяє зростання смертності чоловіків працездатного віку з неприродних причин (отруєння, виробничі травми, воєнні дії, тощо).

Основною психологічною проблемою неповних сімей є порушення їх функціонування як інституту виховання й соціалізації дітей. Проживання дитини із одним з батьків психологічно відображається на виховному процесі. Відсутність одного з батьків в сім'ї може стати причиною психологічно невдалого виховання дітей.

Так, у материнських неповних сім'ях хлопчики не бачать прикладу чоловічої поведінки це зумовлює формування неадекватного уявлення про рольові функції чоловіка, батька, тощо. Поведінка незаміжньої матері в родині багато в чому обумовлюється відсутністю другого батьків. Така ситуація впливає й на психологічну соціалізацію дівчаток, які виховуються в досліджуваній категорії сімей, що, відповідно, формує не реальні уявлення про рольові функції жінки, дружини, матері, тощо. Отже, діти, які виховуються в сім'ях не мають прикладу поведінки чоловіка й жінки в родині, що негативно впливає на їхню соціалізацію в цілому й на підготовленість до майбутнього сімейного життя, зокрема.

Через те, що діти в неповній родині не мають можливості спостерігати відносини між чоловіком й дружиною, то вони виростають, не маючи уявлень по моделі цих відносин, що й ускладнює їх самоідентифікацію.

Самоідентифікація включена в процес розвитку особистості таким чином, що зміна способу регулювання поведінки йде в напрямку від повної визначеності зовнішніми силами до внутрішньої автономної саморегуляції. Різні стадії процесу самоідентифікації представлені у вигляді сукупності психологічних умов та поведінки людини, що включає: процес зовнішньої регуляції (extrinsic regulation) через інтродекцію (за формою це внутрішня регуляція, але регуляторний процес не включений в особистість людини і є джерелом напруги і конфлікту) ідентифікацію (припускає ототожнення людини з цінностями та регуляторними процесами і прийняття їх як своїх власних) й комплексну інтеграцію (регуляторні процеси асимільовані в особистість людини цілком).

Психологічні характеристики самоідентифікації тісно пов'язані з поняттям волі та свободи. Під волею прийнято розуміти здатність люди-

ни вибирати на основі інформації, отриманої з середовища і на основі процесів, що відбуваються всередині особистості. Однією з передумов виникнення самодетермінації є внутрішня мотивація. Внутрішня мотивація (intrinsic motivation) виражається у спонуканні людини до активності при відсутності зовнішнього підкріплення (нагороди чи покарання).

На думку Е. Десі, процес самодетермінації відбувається протягом наступних стадій:

Перший рік життя. Важливими факторами тут є реакція середовища на прояви дитини і взаємодія з цим середовищем. На цій стадії закладаються основи волі.

Другий і третій роки життя. Відбувається відділення "Я" дитини від інших людей й утвердження його як автономного, ефективного агента. Для дитини важливим стає необхідність "відштовхнутися від середовища і йти своїм шляхом".

Поєднання перших двох стадій є критичним періодом для розвитку самодетермінації, в якому важливі як воля, так і автономія.

Чотири – шість років. На цій стадії для дитини основними є підвищення активності і координація ініціацій. Дитина діє в середовищі пошуках можливості проявляти компетентність у взаємодіях з ним. Відбувається навчання (рос. – научение) шляхом проб і помилок, в якому діти перевіряють свою ефективність і компетентність. На цій стадії, на думку Е. Десі, характерним є прояв суперництва та ідентифікації, а також вербального опосередкування поведінки.

У віці семи-дванадцяти років виникає боротьба за акомодацию в соціальному середовищі. У ці роки дитина звертається до світу однолітків і дорослих, які заміщують батьків. На цій стадії можуть бути вирішені деякі проблеми, які не вдавалося вирішити у більш ранньому віці. Це можливо завдяки ідентифікації, імітації, взаємодії з однолітками, а також розвитку когнітивного розуміння.

Дві останні стадії – критичні для розвитку почуття компетентності.

Так, І. Дементьєва вважає, що обмежені виховні можливості неповної сім'ї породжуються факторами матеріального, педагогічного й морально-психологічного порядку. Турбота про виховання дитини в неповній сім'ї, традиційно, падає на плечі жінки – це, насамперед турбота про створення необхідних матеріально-побутових умов життя.

Самодетермінація передбачає наявність психологічної свободи. Свобода характеризується, як здатність людини самовизначитися у своїх діях. Тому самодетермінацією в життєдіяльності особистості проявляється, перш за все, як її вільне самовизначення. Самовизначення – це загальна форма реалізації продуктивно-творчих сил особистості: мислення, уяви, волі, віри, яка одночасно є процесом і результатом вибо-

ру особистістю своєї життєвої позиції, з використанням конкретних засобів свого існування в певних соціальних обставинах.

У загальному вигляді свобода є здатністю людини управляти своїм розвитком, тісно пов'язана з самосвідомістю, гнучкістю, відкритістю, готовністю до змін.

Відтак, сім'я грає винятково важливу роль у формуванні й розвитку особистості дитини. У спостерегаючи за взаєминами батьків дитина черпає й освоює поведінкові навички, навички міжособистісного спілкування, статево-ролеві зразки поведінки багатьох чого іншого.

Самодетермінація дітей дошкільного віку зумовлюється тим, що діти мають наступні характеристики:

- наявність високого рівня тривожності. Тривожність дітей як реакція на об'єктивні труднощі функціонування неповної сім'ї і, по-друге, особисті проблеми дітей як наслідок сімейного неблагополуччя. Перший зріз включає наступні показники: тривога дитини через фінансові труднощі сім'ї, занепокоєння через здоров'я рідних, через конфліктні відносини між батьками;

- загострюється хвилювання дітей, які пережили розлучення батьків про здоров'я близьких порозумівається їхніми побоюваннями втратити єдиного родителя, який залишився з ними;

- дитячі страхи виявляються через переживання конфліктів з батьками, а також через труднощі засвоєння шкільної програми;

- тривога дітей з приводу не успіхів у навчанні зв'язана з усвідомленням неможливості отримати підтримку з боку сім'ї і занепокоєння процесом реалізації своїх життєвих планів.

Особистості з неповних сімей мають менш виражений або негативний досвід підготовки до сімейного життя, тому ймовірність розпаду шлюбу у вихованців неповних сімей значно вище в порівнянні з тими, хто виховувався у звичайних сім'ях.

Неповна сім'я здатна впливати на успішність дітей, їх моральний вигляд, активність, майбутню життєву позицію, підготовку до сімейного життя та ін.

Поняття "самодетермінація" за Е. Дасі, Р. Раян розглядається, як: потреба у самодетермінації (чи потреба у автономії і самостійності – потреба відчувати самого себе джерелом власної активності); потреба в компетентності і ефективності (потреба відчувати себе компетентною, знаючою людиною, яка вміє щось робити); потреба у значущих міжособистісних відносинах (потреба бути включеним у значущі відносини з іншими людьми у процесі діяльності).

У випадку розпаду шлюбу збереження й навіть підвищення для дитини колишнього матеріального рівня жінка нерідко розглядається,

як питання власного престижу й тому остання береться за більше важку роботу, знаходячи додатковий приробіток. Тому, цілком природно, що ціннісні орієнтації самотніх матерів змінюються, основне місце починає займати бажання матеріального благополуччя.

Постійна зайнятість матері на виробництві, турботи по веденню домашнього господарства й пов'язана із цим безперервна напруга, утома негативно позначаються на відношенні до дитини, обертаються урізаними можливостями виховання, дефіцитом спілкування, ведуть до недоліку уваги до дитини, її справжнім інтересам і потребам, ослабленню контролю за її поведінкою. Більше того, діти в неповних сім'ях часто залишаються взагалі без догляду, тобто матеріальні й тимчасові проблеми їх життєдіяльності нерідко обертаються проблемою бездоглядності дітей з наслідками, які випливають звідси.

Несприятливі умови виховання в неповній сім'ї почасти компенсуються значною участю старшого покоління в долі онуків, але очевидно, що ця допомога нездатна повністю компенсувати втрати, які виникають у сім'ї із втратою батька.

І.М. Буянов головним фактором, який визначає виховну неповноцінність неповної сім'ї є морально-психологічний. У неповній сім'ї значно частіше виявляються обмеженими відносини між матерями й підлітками. Дітям, звичайно, однаково цінні обоє з батьків, вони відчують потребу в любові до них і рівною мірою мають потребу в ній і з їх боку. З погляду виховання почуттів і їх закріплення в особистості це надзвичайно важливо. Адже батько й мати у вихованні доповнюють один одного.

Провідна роль сім'ї в процесі соціалізації дитини незаперечна, тому що родина визначає фізичний, розумовий і емоційний розвиток особистості, відіграє визначальну роль у формуванні психологічної основи дитини, має велике значення в оволодінні людиною соціальними нормами й фундаментальними ціннісними орієнтаціями, виконує функцію соціально-психологічної підтримки й захисту своїх членів від негативного впливу навколишнього світу.

А.Д. Андреева вважає, що згідно даних вітчизняних дослідників, реалізація функцій родини в умовах виховання дітей у неповній сім'ї має наступні особливості:

а) низька економічна підтримка неповнолітніх членів сім'ї, тому що часто неповна сім'я – малозабезпечена. Матеріальні складнощі можуть привести до порушення фізичного здоров'я дітей з неповної сім'ї в силу неповноцінного харчування, відсутності необхідного одягу й взуття й викликати труднощів у відновленні здоров'я дитини, її лікуванні;

б) зниження можливості реалізації репродуктивної функції, не задовольняється потреби батьків у дітях, дітей – у братах і сестрах;

в) зниження можливості в організації змістовного дозвілля й відпочинку в силу недоліку матеріальних засобів і зайнятості самотнього батька (матері);

г) "подвійна" відповідальність одного з батьків за матеріальне забезпечення й соціалізацію дитини часто зрушує орієнтири на матеріальне забезпечення, а не на духовні цінності, тобто можуть відбутися порушення в оволодінні дитиною соціальними нормами й правилами;

д) відсутність у неповній родині емоційно-психологічного тла, що створюють повноцінні подружні й батьківські відносини;

е) порушення емоційного зв'язку з відсутнім батьком, нереалізованість потреби в прихильності до нього;

ж) порушення процесу формування психологічної основи дитини в силу утруднення розвитку подань про культуру спілкування між поколіннями.

У неповній сім'ї, вважає С.А. Корольова, для майбутнього чоловіка й жінки відсутнє головне – приклад шлюбних відносин. Тому відсутній для дітей – майбутнього чоловіка й жінки й батьків – певна можливість формування культури почуттів, відносин, характерних для взаємин чоловіка й дружини. Майбутні чоловіки, які виховуються без батька, нерідко засвоюють жіночий тип поведінки або ж у них формується перекручене подання про чоловічу поведінку як агресивну, різку, жорстоку. А в майбутніх дружин, які виростили без батька, гірше формуються подання про ідеал майбутнього чоловіка, у подружньому житті їм значно важче адекватно розуміти чоловіка й синів. Тому в таких сім'ях свідомо більше причин для конфліктів, розлучень.

Висновки: Відповідно до завдань статті нами зроблено наступні висновки:

1. Успішність життєдіяльності людини взагалі та дитини зокрема, пов'язана із самодетермінацією у сім'ї та суспільстві. Поведінковим вираженням процесу само детермінації є самостійність діяльності зумовлена внутрішніми мотивами поведінки.

2. Самодетермінація дітей у не повних сім'ях ускладнена тим, що дитина у такій родині не має необхідного прикладу статево-рольової поведінки, відповідно, це зумовлює появу багатьох проблем, зокрема, пов'язаних із становленням власної поведінки як чоловіка та дружини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балл Г.А. Психологическое содержание личностной свободы: сущность и составляющие // Психол. журн. – 1997, Т. 18. № 5. – С. 7-19
2. Божович Л.І. Особистість і її формування в дитячому віці. – СПб.: Пітер, 2008. – 400 с.

3. Васильева Ю.А., Леонтьев Д.А. Этногенический подход к изучению социальных отклонений // Иностранная психология. – 1994, № 2 (4). – С. 83-86
4. Калитеевская Е.Р. Психическое здоровье как способ бытия в мире: от объяснения к переживанию // Психология с человеческим лицом: гуманистическая перспектива в постсоветской психологии / Под ред. Д.А. Леонтьева, В.Г. Щур. – М.: Смысл, 1997. – С. 231-238
5. Кузьмина Е.И. Психология свободы. М.: Изд-во Моск. унта, 1994. – 345 с.
6. Леонтьев Д.А., Пилипко Н.В. Выбор как деятельность: личностные детерминанты и возможности формирования // Вопросы психологии. – 1995, № 1. – С. 97-110
7. Психологія сім'ї: навчальний практикум для студ. середовищ. проф. пед. навч. закладів / Авт.-Упоряд. О.Н. Неклюдова / Под ред. к.п.н., доц. А.А. Огаркова – Тотьма, Перспектива, 2007. – 96 с.
8. Франкл В. Человек в поисках смысла. – М.: Прогресс, 1990. – 254 с.
9. Фромм Э. Бегство от свободы. М.: Прогресс, 1990. – 476 с.
10. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность. М.: Педагогика, 1986; Т. 1. – 356 с.
11. Чирков В.И. Самодетерминация и внутренняя мотивация поведения человека. // Практична психологія та соціальна робота. – 2001, № 7. – С. 10-19.

УДК 159.9

ПСИХОЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ПОДОЛАННЯ ОСОБИСТІСТЮ СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ СИТУАЦІЙ

Амінєва Я.Р.

В статті узагальнено наукові погляди на феномен складної життєвої ситуації, визначено головні змістовні характеристики досліджуваного явища, систематизовано індивідуально-психологічні властивості особистості, які в значній мірі детермінують стійкість людини до стресогенного впливу складної життєвої ситуації.

Ключові слова: *складна життєва ситуація, індивідуально-психологічні властивості особистості, стресостійкість, емоційний інтелект.*

В статье обобщены научные взгляды на феномен сложной жизненной ситуации, определены главные содержательные характеристики изучаемого явления, систематизированы индивидуально-психологические свойства личности, которые в значительной степени детермини-